

Osnovna šola Idrija

500 let Idrije
Seminarska naloga

Predmet: Zgodovina

Idrija, november 2006

KAZALO

1. UVOD

1.1 O IDRIJI

1.2 O ŽIVEM SREBRU

2. ODKRITJE ŽIVEGA SREBRA

3. IDRIJSKI RUDNIK OD ZAČETKA DO KONCA 18. STOLETJA

4. IDRIJSKI RUDNIK V 19. IN 20. STOLETJU

5. ZAKLJUČEK

6. VIRI

1. UVOD

1.1 O IDRIJI

Idrija leži v kotlini v severozahodnem delu Slovenije, na stičišču predalpskega in kraškega sveta. Tukajšnja pokrajina se ponaša s številnimi naravnimi znamenitostmi ter kulturno zgodovinskimi in tehničnimi znamenitostmi. Idrija pa je znana tudi kot slovensko najstarejše rudarsko mesto, saj so v teh krajih kopali in žgali cinabaritno rudo že pred letom 1500. Rudnik je mestu skozi vso zgodovino dajal kruh prebivalcem; rudarjem, drvarjem, oglarjem, inženirjem in tako dalje. Zelo verjetno je, da brez rudnika Idrija danes sploh ne obstajala.

V današnjem času Idrija šteje okrog sedem tisoč prebivalcev. Prebivalstvo je večinoma zaposleno v industriji (Kolektor, Yidrija motors, IMP Klima). Kljub temu, da se je rudnik zaprl, se ostanki petstoletnega rudarjenja, ki je privabljal tudi delavce iz drugih držav, še vedno poznajo predvsem v narečju, ki se popolnoma razlikuje od npr. narečja Spodnji Idriji, zgolj štiri kilometre oddaljenem mestu.

Turisti, ki obiščejo mesto, si običajno ogledajo Antonijev rov, muzej na gradu Gewerkenegg in orjaško vodno črpalko Kamšt. Naše mesto pa slovi tudi po čipkah, ki so jih žene rudarjev klekljale v prostem času.

Slika 2: Idrijska čipka
(vir novice.sirol.net, 2006)

1.2 O ŽIVEM SREBRU

Živo srebro je kemijski element s simbolom Hg. Poleg živega srebra sta pri sobni temperaturi tekoča elementa še brom in galij. Je težka kovina. Ima relativno veliko gostoto ($13,5 \text{ g/cm}^3$, voda 1 g/cm^3). V Idriji so ga pridobivali iz cinabarita, živosrebrovega oksida. Ker se temperaturno razteza zelo enakomerno, so ga s pridom uporabljali v termometrih, kar si je zamislil že Galileo Galilei. Je dober električni prevodnik, zato so ga vgrajevali v nagibna stikala. Z živim srebrom so izboljšali barometer in higrometer. Izpareva pri temperaturi $356,95^\circ\text{C}$, njegovi hlapi pa so zelo strupeni. Živo srebro je imelo vedno neko posebno mesto, tako med kovinami kot med tekočinami. Ker ga v naravi najdemo tudi v elementarni obliki, je znano že iz najstarejših časov. Prvi so ga poznali že Feničani.

Živo srebro je ena izmed sedmih kovin, ki so jih poznali v antičnih časih. Našli so ga že v egipčanskih grobovih iz leta 1600 pr.n.št., znano pa je tudi, da so imeli Arabci stekleničke z živim srebrom in so verovali, da prinašajo srečo. Tudi Aristotel je omenjal živo srebro, Theophrastus, ki je izhajal iz njegove šole, pa ga je celo naredil tako, da je trl cinober z očetno kislino v bakrenem loncu. Že stari Grki so vedeli, da na njem vse stvari plavajo, razen zlata, ki potone, danes velja, da se zlato v živem srebru stopi – amalgamira.

Živo srebro je kmalu postala ena izmed glavnih snovi pri alkimističnih poskusih. Arabec Geber je trdil, da so vse kovine sestavljene iz živega srebra in žvepla. Razmerje teh dveh v sestavi pa določa kovine, ali je neka kovina zlato ali pa svinec. Danes se nam zdi tako mišljenje smešno. Če pa si ogledamo nekaj osnovnih sprememb živega srebra, pa lahko verjamemo, da se je to takrat

zdelo skrivnostno. Če na žveplo v prahu nakapamo nekaj kapljic živega srebra, če torej na rumeno snov damo srebrno, bo v kratkem postala snov črna. Ko to črno snov segrejemo v zaprti posodi, nastane rdeč prah. Danes vemo, da se črni HgS spremeni v rdečega.

In tako so sklepali, da lahko iz živega srebra nastane zlato. Če živo srebro segrevamo, se prekrije s kožico, ki ima zlato barvo. Alkimisti so sklepali, da je nastalo nekaj zlata, zato so poskuse z veliko vnemo nadaljevali. Domnevali so, da v naravi nastaja zlato na isti način – seveda iz večje množine in v daljšem času. Nekateri so trdili, da je sprememba v naravi mogoča v eni sami noči. Danes vemo, da se na površini naredi tanka plast oksida, spojine s kisikom, ki ni zlate barve, na srebrni kovinski površini živega srebra pa se zdi kot zlata.

Paracelsus je ture in vnetja zdravil z živim srebrom, tudi sifilis. Bolnikom so ga dajali zavitega v kroglice ali pa so jim dajali vdihovati živosrebrove pare. Opisal je tudi boleznirudarjev v Idriji: „V Idriji so vsi pokvečeni, nekoliko ozebli, nikoli več prav zdravi.“

2. ODKRITJE ŽIVEGA SREBRA

Legenda pravi, da se je na območju današnje Idrije nekoč razraščal divji gozd. Dajal je zatočišče le kakšnemu oglarju. Grofje Tolminski niso vedeli za ljudi, ker so na sotočje Idrije in Nikove prihajali le na lov. Po legendi je neki grof na lovu na skali opazil Marijino podobo. Vzel jo je s seboj, naslednje jutro pa je opazil, da je izginila. Ker se mu je to večkrat ponovilo, je sklenil na tistem mestu sezidati cerkev. Tako naj bi nastala župnijska cerkev v Spodnji Idriji.

Mihael Arko v svoji knjigi Zgodovina Idrije navaja ustno izročilo, da naj bi neki kmet, škafar, leta 1490 v idrijski kotlini odkril samorodno živo srebro. Nameraval je iti na sejem v Škofjo Loko, da bi prodal svoje izdelke. Ker pa je nekaj škafov puščalo, jih je odnesel k potoku, da bi se napili vode in bi se les napel. Medtem ko je nalival vodo v škaf, se je nekaj zasvetilo v vodi. Hotel je premakniti škaf, a je bil tako težek, da ga ni mogel premakniti niti za prst. Videl je, da je na dnu škafa 'srebrno blato'. Šel je v Škofjo Loko in tam pri zlatarju pokazal neznano tvarino. Zlatar jo je prepoznal kot živo srebro. Po vsej sili je hotel izvedeti, kje jo je kmet našel. Ko se je vračal, se mu je pridružil najemniški vojak, ki se mu je posrečilo izbežati iz škafarja, kje je našel ta zaklad. Nagovoril je kmeta, da bi skupaj izkoristila najdbo.

Vest, da so v kotlini odkrili živo srebro, se je hitro razširila. Trume rudarjev, pa tudi oportunistov so prihajale iz Italije, s Koroške in Tirolske, z njimi pa tudi bogati benečanski trgovci.

Slika 3: Rudarska hiša
(vir www.wikipedia.org)

3. IDRIJSKI RUDNIK DO KONCA 18. STOLETJA

Po raziskavah sodeč naj bi v Idriji začeli kopati rudo konec petnajstega stoletja. To dokazuje tudi cerkva, posvečena sveti Trojici, ki je bila zgrajena leta 1500. Do leta 1508 rudarji v zemlji niso našli kaj prida živega srebra, takrat pa so v Antonijevemu rovu našli ogromne žile. Istega leta je cesar Maksimilijan prvi prvič zavzel to kotlino ter s tem priključil ležišča cinobra habsburškim dednim deželam. Najprej je to ozemlje pripadalo grofiji Goriški, kasneje pa vojvodini Kranjski. Rudnik je sprva pripadal privatnikom, plemiči in bogatejši meščani s habsburških ozemelj, iz Koroške in Kranjske, pa tudi Benečani. Njih deležev se je cesar polastil in jih podelil drugim.

Znameniti idrijski grad Gewerkenegg, ki sicer nikoli ni služil za obrambo, je bil zgrajen leta 1527. Njegov namen je bil shranjevanje živega srebra in domovanje rudniške uprave.

Slika 4: Grad Gewerkenegg, danes v njem stoji mestni muzej in Glasbena šola Idrija

(vir: www.impel-bohinj.si)

Leta 1575 je rudnik v celoti prišel pod upravo avstrijske vlade, ki je bila lastnica vse do 1918. leta. Ob menjavi oblasti se je rudnik tudi posodobil. Naredili so velik korak na področju žganja rude, zgradili so sodobnejše in močnejše peči za žganje, izboljšali so črpalke za črpanje vode iz podzemlja. Idrijski rudnik je v 16. stoletju že vzdrževal učitelja, od sredine 18. stoletja dalje pa pa tudi zdravnika in lekarno. V drugi polovici 18. stoletja je imela Idrija najbolje organizirano zdravstveno službo na področju sedanje Slovenije. Tedaj so rudarji namreč zdržali pri rudarjenju največ tri leta. V Idriji so delali med drugimi: G. A. Scopoli (1732-1788), botanik in začetnik medicine dela, ter B. Hacquet (1739-1815), geolog. Rudnik so ob na začetku osemnajstega stoletja zasedli Francozi, ki pa so se do Idrije obnašali zelo roparsko.

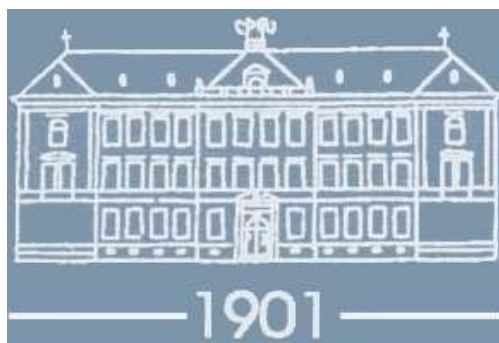
Leta 1747 je cesarica Marija Terezija ustanovila višji rudarski urad, leta 1783 pa postane mesto tudi rudarsko središče za Kranjsko, Goriško in Trst. Idrijčani so si z preostankom denarja, namenjega shrambi živil-magazinu, sami sezidali gledališče. To se je zgodilo v osemdesetih letih osemnajstega stoletja.

4. IDRIJSKI RUDNIK V 19. IN 20. STOLETJU

Ko je avstrijska država leta 1813 zopet obnovila oblast, je neprenehoma povečevala izkoristek rudnika vse do leta 1918. Za to obdobje sem izbrskal zelo malo podatkov o delovanju rudnika, iz česar sklepam, da je rudnik posloval stabilno in brez večjih težav, nezgod, pa tudi velikih izboljšav in novosti.

Nekje v tej dobi se je začelo krečiti narodno-socialno gibanje, ustanovljale so se razne zadruge, društva, klubi, pevski zbori in dramske skupine. Vse to je imelo močan vpliv na vsakega Idrijčana. Tako so tudi preprosti ljudje s svojim znanjem in kulturo prednjačili pred ostalimi mestni.

Na začetku dvajsetega stoletja so v Idriji ustovili prvo slovensko realko, danes Gimnazija Jurija Vege.

Slika 5: Logotip Gimnazije Jurija Vega, spodaj letnica ustanovitve

(vir: www.s-gimjvi.ng.edus.si/slo/index.htm)

Po prvi svetovni vojni so rudnik dobili v roke Italijani za celih petindvajset let. Med drugo svetovno vojno je rudnik zaostajal. Ko je ob koncu vojne pripadel Jugoslaviji, so se ob rudniku razvili tudi drugi obrati. V osemdesetih letih pa je cena živega srebra odločno padla in Rudnik živega srebra je pridobil končnico -v zapiranju.

Zapuščine petstoletnega kovanja in žganja rude so vidne povsod. Večina rudniških stavb še stoji: topilnica, Antonijev rov, jašek Frančiške, Kamšt, Klavže, Magazin, Gledališče, cerkev sv. Trojice...

5. ZAKLJUČEK

Idrijski rudnik zdaj že leta sameva in le zaposleni v rudniku lahko še vedno vidijo njegove prostranosti. Antonijev rov je sicer odprt za javnost, a to je le kaplja v morje proti ostalemu rudniku, ki se je spuščal 400 metrov v globino in skupno več sto kilometrov v dolžino. Ostanke rudnika, ki so postavljeni na zemeljskem površju, pa, v kolikor še stojijo, nemo pričajo o mogočnih obratih v času, ko se je iz dimnika valil oranžen dim po celi dolini in so v jamah pela kladiva.

Ko sem iskal gradivo, sem bil presenečen, da je na medmrežju najti toliko strani o Idrijskem rudniku. Ker je bil 'hrbtenica' Idriji, je bilo zelo težko obdržati fokus zgolj na njem, veliko stvari, ki smo jih omenili le postransko, so dovolj obsežne, da bi lahko spisali še kakšno tovrstno nalogo o njih. Izogibal sem se političnemu ozadju ter raznim zanimivostim kot je denimo kulinarika ali arhitektura.

Sam sem to nalogo doživel predvsem kot izziv, kako iz drobcev ter dolgih razprav izluščiti bistvo. Upam da mi je to vsaj povprečno dobro uspelo. Na žalost nimam možnosti uporabe ustnih virov, saj bi tak pogovor brez dvoma popestril nalogo.

6. VIRI

Knjižni viri:

Arko, Mihael *Zgodovina Idrije*. Idrija : Bogataj, 1993

Kleindinst, Lidija *Bam knapa vzela, bam zmerej vesela* : Idrijske anekdote in smešnice. Ljubljana : ČZD Kmečki glas, 1995

Svetovni splet:

www.rzs-idrija.si

www.idrija.com

www.idrija-turizem.si

sl.wikipedia.org/wiki/Idrija